



Contextual and Discourse Analysis of Social Deviance: A Study of Sermon 233 in Nahj ul-Balaghah

(Research Article)

Ahmad Gharaee Sultan Abadi ^{1*} 

Submission Date: 11 August 2025

Revision Date: 22 October 2025

Acceptance Date: 4 December 2025

(Page 59-80)

Abstract

Using the theoretical framework of discourse analysis and relying on situational context analysis, the present study explores Sermon 233 of Nahj ul-Balaghah to elucidate the relationship between its linguistic, ethical, and social signifiers (signifiers) and the cultural and political conditions during the caliphate of Imam Ali (AS). The main hypothesis of this research is that the lexical structure and key concepts of this sermon are not merely general, timeless ethical propositions, but rather a systematic reflection of the intellectual configurations and social deviances of the era in which it was delivered. In this study, by extracting the linguistic signifiers of the sermon and cross-referencing their semantic meanings with lexicographical sources and commentaries of Nahj ul-Balaghah, and subsequently conducting a comparative rereading with Sermon 108, it is demonstrated that both texts bear witness to the reproduction of the macro-discourse of warning against collective deviance in Nahj ul-Balaghah. The research findings indicate that the linguistic signs in Sermon 233—such as the scarcity of truth-speakers, the prevalence of hypocrisy, compromise (flattery), and laxity in defending justice—are a practical-discursive response to the crisis of silence and the infiltration of deviant factions, particularly the Umayyad sedition (Fitna) in Kufan society. This closely aligns with the conditions described by Imam (AS) in his sermons reproaching the Kufans and warning against the Umayyad sedition, specifically in Sermon 108.

1. Associate Professor, Department of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Humanities, Vali-e-Asr University, Rafsanjan, Iran

*: Corresponding Author:

Email: ah.gharaee@vru.ac.ir

How to cite this article: Gharaee Sultan Abadi, M., (2025). Contextual and Discourse Analysis of Social Deviance: A Study of Sermon 233 in Nahj ul-Balaghah. *Quarterly Journal of Nahj ul-Balaghah Research*, 13(51), 59-80. <https://doi.org/10.22084/nahj.2026.31896.3245>

Keywords: Imam Ali (AS), Nahj ul-Balaghah, Sermon 233, Discourse Analysis, Social Deviance.

Extended Abstract

1. Introduction

A fundamental principle in the study of religious, literary, and discursive texts is that key concepts are functions of the cultural, social, and political environment of their period of utterance. A text becomes effective and intelligible only when it speaks from the cognitive and cultural context of its audience. Sermon 233 of Nahj ul-Balaghah, despite its apparent brevity, contains a rich network of social imagery and discursive signs. Using meaningful combinations such as "feeble tongue" (lisān kalīl), "humiliated truth-seeker" (ḥaqq-ṭalab dhalīl), "unruly youth" (fatan ‘ārim), "sinful elder" (shā’ib āthim), "hypocritical scholar" (‘ālim munāfiq), and "opportunistic companion" (qārin mumādhīq), Imam Ali (AS) delineates the semantic structure of a society experiencing identity crises and systemic corruption.

While classical and contemporary commentators have mostly limited their analyses to lexical semantics and descriptive layers, this study moves beyond single-dimensional historical analyses. It aims to demonstrate how the literary structure and conceptual coherence of Sermon 233 can be explained under the theoretical framework of the "discourse of warning against collective deviation" by linking the text to its situational context—specifically the speech impediment event of Ja’dah ibn Hubayrah on the pulpit of Kufa—and establishing its organic relation with other aligned sermons, particularly Sermon 108.

2. Theoretical framework

To explain the relationship between the concepts of Sermon 233 and the socio-political conditions of its time, this study adopts the dynamic model of Critical Discourse Analysis (CDA) with a primary focus on Norman Fairclough’s three-dimensional framework. In this view, discourse is not a mute linguistic phenomenon isolated from reality, but a form of social practice maintaining a dialectical, two-way relationship with power structures, ideology, and social relations. Fairclough asserts that every discursive event simultaneously possesses three inseparable dimensions:

Description (Textual level): Analysis of formal and lexical properties, where the sermon’s vocabulary network is extracted and semantic values are evaluated via classical lexicons.

Interpretation (Discursive practice): Examination of text production and its link to situational context, treating Sermon 233 not as a routine moral speech, but as a practical-discursive response to a specific situational crisis (Ja'dah ibn Hubayrah's faltering speech on the pulpit).

Explanation (Social practice): Connecting the text to macro-social, ideological, and political structures, revealing how the sermon's vocabulary reflects the post-prophetic value inversion, systemic compromise (*idhān*), structural hypocrisy, and the overarching Umayyad *fitnah*.

3. Method

This research utilizes a descriptive-analytical method grounded in Fairclough's CDA framework. The textual data were extracted from Sermon 233 based on the Subhi al-Salih edition of *Nahj ul-Balaghah* and verified through major commentaries (such as those by Ibn Abi al-Hadid, Ibn Maytham al-Bahrani, and Hashimi Khoei) and classical lexicons (*Kitab al-'Ayn*, *Maqayis al-Lughah*, *Lisan al-'Arab*). First, the formal and lexical networks were categorized. Second, the situational context was reconstructed through historical-narrative sources detailing the circumstances of its delivery. Third, a comparative and intertextual co-occurrence analysis was conducted between Sermon 233 and Sermon 108 to evaluate the frequency, semantic mapping, and structural alignment of key terms across both texts.

4. Conclusion

By examining the discursive layers of Sermon 233 and comparing its lexical network with Sermon 108, this study concludes that Sermon 233 is deeply rooted in the lived historical and socio-political realities of Imam Ali's (AS) caliphate (35–40 AH). The sermon is an active discursive intervention rather than an abstract ethical treatise. The quantitative and semantic co-occurrence analysis demonstrates a complete alignment between the key signifiers of Sermon 233 and Sermon 108:

The phrase "agreeing on compromise" (*muṣṭaliḥūn 'alā al-idhān*) in Sermon 233 directly maps onto "fraternizing in wickedness" (*tawākhā al-nās 'alā al-fujūr*) in Sermon 108.

"The hypocritical scholar" (*'ālimuhum munāfiq*) corresponds to "wearing Islam like an inverted fur coat" (*lubisa al-Islām lubs al-farw maqlūban*).

"The opportunistic companion" (*qārīnuhum mumādhiq*) aligns with "expressing affection verbally while hearts conflict" (*istū'milat al-mawaddah bi-al-lisān wa tashājara al-nās bi-al-qulūb*).

Ultimately, by asserting the discursive authority of the Prophet's household (Innā la-umarā' al-kalām) following the speech failure of his representative, Imam Ali (AS) reconstructed the "discourse of warning against collective deviation." He established a trans-historical analytical framework to diagnose value inversions, elite hypocrisy, and public silence in the face of systemic falsehood.

References [in Persian]

- Fairclough, N. (2000). *Critical Discourse Analysis*. (Translated by F. Shayestehkho). Tehran: Center for Media Studies and Research.
- Gharaee Sultan Abadi, A. (2018). Recognizing discursive levels in Nahj al-Balaghah. *Journal of Quranic and Hadith Studies*, 10(2), 45-68.
- Shirwani, A. (2011). *Translation of Nahj al-Balaghah*. Qom: Dar al-Fikr.
- Amin Naji, A., Jafi, M., & Rabbanikhah, M. (2018). Characteristics of conventional language in Nahj al-Balaghah. *Journal of Islamic Literary Studies*, 6(11), 89-112.

References [in Arabic]

- Ibn Abi al-Hadid, A. H. (1958). *Sharh Nahj al-Balaghah*. Qom: Maktabat Ayatullah al-Mar'ashi al-Najafi.
- Ibn Faris, A. (1984). *Mu'jam Maqayis al-Lughah*. Qom: Maktab al-I'lam al-Islami.
- Ibn Manzur, M. M. (1994). *Lisan al-'Arab*. Beirut: Dar Sadir.
- Ibn Maytham al-Bahrani, M. (1999). *Sharh Nahj al-Balaghah*. Mashhad: Majma' al-Buhuth al-Islamiyyah.
- Al-Farahidi, K. A. (1990). *Kitab al-'Ayn*. Qom: Hijrat Publishing.
- Al-Husseini al-Khatib, A. Z. (1987). *Masadir Nahj al-Balaghah wa Asaniduh*. Beirut: Dar al-Adwa'.
- Al-Hashimi al-Khoei, H. (1980). *Minhaj al-Bara'ah fi Sharh Nahj al-Balaghah*. Tehran: Maktabat al-Islamiyyah.
- Al-Mughniyyah, M. J. (1979). *Fi Dhilal Nahj al-Balaghah*. Beirut: Dar al-Ilm li al-Malayin.
- Al-Shushtari, M. T. (1998). *Bahj al-Sbaghah fi Sharh Nahj al-Balaghah*. Tehran: Amir Kabir.
- Al-Zamakhshari, M. O. (1992). *Rabi' al-Abrar wa Nusus al-Akhbar*. Beirut: Mu'assasat al-A'lam.
- Makarem Shirazi, N. (2007). *Payam-e Imam Amir al-Mu'minin (AS)*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah.
- Subhi al-Salih. (1995). *Nahj al-Balaghah (Edited collection of speeches, letters, and sayings of Imam Ali)*. Beirut: Dar al-Kitab al-Lubnani.

References [in English]

- Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

- Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London: Longman.
- Fairclough, N. (2010). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language (2nd ed.)*. London: Routledge.



(مقاله پژوهشی)

تحلیل بافتاری و گفتمانی انحرافات جامعه عصر امام علی(ع) بر اساس

خطبه ۲۳۳ نهج البلاغه

احمد قرائی سلطان آبادی*

بازنگری مقاله: ۱۴۰۴/۰۷/۳۰

دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۰۵/۲۰

پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۹/۱۳

(از ص ۶۵ تا ۸۰)

چکیده

پژوهش حاضر با چارچوب نظری تحلیل گفتمان و با تکیه بر تحلیل بافتار موقعیتی، به واکاوی (خطبه ۲۳۳) نهج البلاغه و تبیین نسبت میان دال‌های زبانی، اخلاقی و اجتماعی آن با شرایط فرهنگی و سیاسی عصر خلافت امام علی(ع) می‌پردازد. فرض اصلی پژوهش این است که ساختار واژگانی و مفاهیم کلیدی این خطبه، صرفاً یک گزاره‌ی اخلاقی عام و بی‌زمان نیست، بلکه بازتابی نظام‌مند از صورت‌بندی‌های فکری و انحراف‌های اجتماعی عصر صدور آن است. در این مطالعه با استخراج دال‌های زبانی خطبه و ارجاع معناشناختی آن‌ها به کتب لغت و شروح نهج البلاغه، و سپس بازخوانی تطبیقی آن با (خطبه ۱۰۸) نشان داده شد که هر دو متن شاهدی بر بازتولید کلان‌گفتمان تحذیر از انحراف جمعی در نهج البلاغه هستند. یافته‌های پژوهش مبین آن است که نشانه‌های زبانی (خطبه ۲۳۳) نظیر کمبود گویندگان حق، رواج نفاق، مدهنه و سستی در دفاع از عدالت، یک پاسخی عملی - گفتمانی به بحران سکوت و نفوذ جریان‌های انحرافی به‌ویژه فتنه بنی‌امیه در جامعه کوفه است و این به همان شرایطی نزدیک است که امام(ع) در خطبه‌های نکوهش به کوفیان و هشداردهنده نسبت به فتنه بنی‌امیه به خصوص (خطبه ۱۰۸) توصیف کرده است.

کلید واژه‌ها: امام علی(ع)، نهج البلاغه، خطبه ۲۳۳، تحلیل گفتمان، انحرافات اجتماعی.

۱. دانشیار، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه ولی عصر (عج)، رفسنجان، ایران

Email: ah.gharaee@vru.ac.ir

*: نویسنده مسئول

۱. مقدمه

یکی از اصول بنیادین در مطالعه متون کلامی، ادبی و گفتمانی این است که مفاهیم مهم و کلیدی هر متن، تابعی از محیط فرهنگی، اجتماعی و سیاسی زمانه تدوین یا صدور آن متن هستند. به عبارت دیگر، یک متن تنها زمانی می‌تواند مؤثر و قابل فهم باشد که از بافت ذهنی و فرهنگی مخاطبان خود سخن بگوید؛ نه از مفاهیمی که برای آنان ناشناخته، خارج از تجربه یا بی‌ربط به چالش‌های واقعی‌شان باشند. برای مثال، مفاهیم مهم و اساسی در متنی چون قرآن کریم همان مفاهیمی هستند که در میان قوم عرب رواج داشتند و همه یا اکثریت جامعه با آنها سروکار داشتند، به نحوی که اگر قرآن درباره مفاهیمی چون ایمان، شرک، حق، باطل، هدایت، ظلمت، شیطان، بت، دنیا و آخرت، حیات و مرگ، خوف و امن، بشیر و نذیر و ... سخن گفته، به این سبب است که جامعه عصر نزول درگیر حوادث و مسائل و چالش‌هایی بوده است که در متن و حاشیه آنها همان مفاهیم مطرح بوده است.

۱-۱. بیان مسئله

در خطبه ۲۳۳ نهج‌البلاغه، با وجود کوتاهی ظاهری، شبکه‌ای غنی از تصویرسازی‌های اجتماعی و نشانه‌های گفتمانی است. امام (ع) در این خطبه با به‌کارگیری ترکیب‌های معناداری همچون «لسان کلیل»، «حق طلب ذلیل»، «جوان عارم»، «پیر آثم»، «عالم منافق» و «قارن مُمَازِق»، ساختار معنایی یک جامعه دچار بحران هویت و فساد عمومی را ترسیم می‌کند. پرسش اساسی و روش‌شناختی پژوهش حاضر این است که چرا امام (ع) در این موقعیت خاص، از این مفاهیم تند و سبک بیانی پرتنش استفاده کرده است؟ آیا این انتخاب صرفاً ناشی از یک آرایه ادبی یا موعظه‌ای عام است، یا انعکاسی مستقیم از بافتار تاریخی، روان‌شناختی و سیاسی مخاطبان زمانه ایشان است؟

بسیاری از شارحان متقدم و متأخر نهج‌البلاغه در بررسی این خطبه، تحلیل خود را به لایه توصیفی و معناشناسی لغوی محدود کرده و از ابعاد گفتمان‌شناختی آن غفلت ورزیده‌اند. این پژوهش با خروج از سطح تحلیل‌های تک‌ساحتی تاریخی، به دنبال پاسخ به این سؤال کلیدی است که چگونه می‌توان بر اساس پیوند متن با بافتار موقعیتی (مانند واقعه لکنت زبانی جَعْدَه بن حُبیره خواهرزاده امام بر منبر)، ساختار ادبی و انسجام مفهومی (خطبه/۲۳۳) را در سطح نظری «گفتمان تحذیر از انحراف جمعی» تبیین کرد و ارتباط سازمند آن را با سایر خطبه‌های همسو (به‌ویژه خطبه/۱۰۸) بازسازی نمود؟ البته این حرکت از متن و مفاهیم بکار رفته در آن به سمت محیط و عصر صدور هر بخش از متن، در بررسی کل متن نهج‌البلاغه می‌تواند به نتایج و دست‌آوردهای خوبی در زمینه شناخت اندیشه و گفتمان‌های امام علیه‌السلام منتهی شود.

اصلی که در این پژوهش مورد تکیه قرار گرفته، این است که هر متن معنادار، به‌ویژه متون دینی و هدایت‌محور، نمی‌تواند از بستر تاریخی، فرهنگی و اجتماعی خود جدا فهم و شناخته شود. به عبارت دیگر، انتخاب واژگان، ساختارهای نگارشی، مفاهیم کلیدی و حتی سکوت‌های معنادار در یک متن، همگی نشانه‌هایی از تعامل گوینده با جامعه مخاطب و پاسخگویی به چالش‌های زمانه خود هستند. این اصل، در

مورد نهج البلاغه به عنوان مجموعه‌ای از خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌هایی که در شرایط خاص و بحرانی عصر امام علی (ع) بیان شده‌اند از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

۲-۱. پیشینه پژوهش

از حیث پیشینه موضوع، با آنکه تحقیقات بسیاری در حوزه معرفی و شناخت ساختار و محتوای نهج البلاغه بر اساس رویکرد تحلیل گفتمان انجام شده است، اما کمتر به این جنبه از متن توجه شده است که هر قسمت از سخنان امام باستانی از فرهنگ و شرایط سیاسی اجتماعی زمانه صدور است. امین ناجی و جعفری و ربانی خواه (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «شاخصه‌های زبان عرفی نهج البلاغه» به بحث نوع و ساختار زبانی نهج البلاغه توجه داشتند تا بررسی کنند که آیا زبان نهج البلاغه عرفی، دُقی یا فراعرفی است؟ و چنین نتیجه گرفتند که در عبارات امیرمؤمنین (ع) شاخصه‌های پرشماری گواه بر عرفی بودن زبان نهج-البلاغه وجود دارد، از قبیل کاربرد نماد، بهره‌گیری از کنایات عرفی، استفاده از اشعار کهن و استناد بدان و وجود مَثَل‌واره‌ها در نهج البلاغه. اما به هیچ عنوان وارد بحث از چگونگی بازتاب شرایط سیاسی و اجتماعی زمانه در متن نهج البلاغه به نحو عام و (خطبه/۲۳۳) به نحو خاص نشده‌اند. قرائی سلطان‌آبادی (۱۳۹۷) در مقاله «بازشناسی سطوح گفتمانی در نهج البلاغه» به این مسئله توجه داشته که یک متن ساختار و محتوای خود را از کجا می‌گیرد؛ از عرف رایج زمانه؛ از خرده فرهنگ‌های موجود در هر دوره؛ از نبوغ دانشمندان آن زمانه یا از حوزه ابتکارات شخصی افراد، در نهایت هم با نمونه مثالی از سخنان امام نتیجه گرفته است که همه آن عوامل فوق در شکل‌گیری گفتمان امام نقش داشتند و امام از هر اتفاقی برای بیان اصول اندیشه و خط مشی‌های کلی اصلاح جامعه کمک گرفته است، ولی در مقاله فوق به طور خاص به بررسی (خطبه/۲۳۳) از زاویه نقش عناصر و مفاهیم اصلی خطبه در شناسایی شرایط سیاسی اجتماعی عصر امام پرداخته نشده است.

۳-۱. ضرورت و اهمیت پژوهش

در این پژوهش سعی شده است که با تمرکز بر (خطبه/۲۳۳) و با استفاده از روش تحلیل گفتمانی، چگونگی ارتباط میان ساختار واژگانی، محتوای اخلاقی و بستر زمانه صدور آن مورد بررسی قرار گیرد. این رویکرد نه تنها به درک عمیق‌تر اندیشه امام (ع) کمک می‌کند، بلکه می‌تواند چارچوبی روش‌شناختی برای تفسیر دیگر خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های نهج البلاغه فراهم آورد؛ چارچوبی که در آن متن، آینه‌ای از زمانه خود است، نه صرفاً سخنی بی‌زمینه از فضیلت یا اخلاق یا جداسده از فرهنگ و واقعیت.

۴-۱. چارچوب نظری و روش تحقیق

در این پژوهش، برای تبیین نسبت میان مفاهیم (خطبه/۲۳۳) با شرایط اجتماعی - سیاسی زمانه صدور آن، از الگوی پویای تحلیل گفتمان انتقادی با تمرکز بر رویکرد سه بُعدی نورمن فرکلاف استفاده شده است. در این دیدگاه نظری، گفتمان صرفاً یک پدیده زبانی صامت و متزع از واقعیت نیست، بلکه به عنوان شکلی از عمل اجتماعی نگریسته می‌شود که رابطه‌ای دیالکتیکی و دوسویه با بافتار قدرت، ایدئولوژی و مناسبات اجتماعی دارد (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۲۵). فرکلاف معتقد است هر رویداد گفتمانی، به طور

هم‌زمان دارای سه بُعد جدایی‌ناپذیر است: متن و زبان آن چه گفتاری چه نوشتاری؛ عمل گفتمانی (تولید و مصرف متن) و عمل اجتماعی (بافتار اجتماعی و نهادی) (Fairclough, 1995: 97).

بر اساس این چارچوب نظری، (خطبه/۲۳۳) نهج البلاغه از سه سطح روش‌شناختی عبور می‌کند:

۱. **سطح توصیف (Description):** این سطح معطوف به ویژگی‌های زبانی و صوری متن است. در این مرحله، شبکه واژگانی خطبه (مانند لسان کلیل، عالم منافق، قارن مصادق) استخراج شده و ارزش‌های تجربی، ارتباطی و ساختاری کلمات و استعاره‌ها بر اساس لغت‌نامه‌های متقدم عربی واکاوی می‌شود (Fairclough, 2010: 132).

۲. **سطح تفسیر (Interpretation):** این سطح به بررسی فرآیند تولید متن و پیوند آن با بافتار موقعیتی می‌پردازد. در این لایه، (خطبه/۲۳۳) صرفاً یک سخنرانی اخلاقی همیشگی فرض نمی‌شود، بلکه به عنوان یک کنش زبانی و پاسخ عملی-گفتمانی به یک بحران موقعیتی خاص (ناتوانی و لکنت زبانی جَعْدَه بن حُبیره بر منبر کوفه) تفسیر می‌گردد؛ چرا که متن در تعامل مستقیم میان گوینده و بافت‌شناختی مخاطب معنا می‌یابد (ن.ک: فرکلاف، ۱۳۷۹: ۱۴۱).

۳. **سطح تبیین (Explanation):** در این لایه که عالی‌ترین سطح تحلیل است، متن به ساختارهای کلان اجتماعی، ایدئولوژیک و سیاسی پیوند می‌خورد (Fairclough, 1992: 73). در این سطح، مفاهیم (خطبه/۲۳۳) از سطح توصیف تاریخی فراتر رفته و در سطح نظری گفتمان تحذیر از انحراف جمعی تبیین می‌شوند. این سطح فاش می‌کند که چگونه واژگان خطبه، بازتاب‌دهنده استحاله ارزش‌های جامعه پسایپامبری، رواج مدهانه، ساختار نفاق و کلان‌فتنه بنی‌امیه هستند.

۲. بحث

تحلیل داده‌های متنی بر مبنای سطوح گفتمانی (خطبه/۲۳۳)، مستلزم گشایش پیوسته و لایه‌به‌لایه‌ی متن از سطح صوری به سمت کلان‌ساختارهای بیرونی است. از این رو، در این بخش ابتدا شبکه واژگانی خطبه در سطح توصیف زبانی بررسی شده و سپس دلالت‌های آن در سطوح تفسیر بافتاری و تبیین نظری واکاوی می‌گردد.

۱-۲. سطح توصیف: معناشناسی ساختاری و شبکه‌ی واژگانی خطبه

متن (خطبه/۲۳۳) بر اساس نسخه صبحی صالح:

أَلَا وَ إِنَّ اللِّسَانَ بَضْعَةٌ مِنَ الْإِنْسَانِ فَلَا يُسْعِدُهُ الْقَوْلُ إِذَا امْتَنَعَ وَلَا يُمְهِلُهُ التُّطْقُ إِذَا اتَّسَعَ. وَ إِنَّا لَأُمَرَاءُ الْكَلَامِ وَ فِينَا تَنْشَيْتُ غُرُوقَهُ وَ عَلَيْنَا تَهْدَلْتُ عُصُونُهُ. وَ اعْلَمُوا رَحِمَكُمُ اللَّهُ أَنَّكُمْ فِي زَمَانٍ الْقَائِلُ فِيهِ بِالْحَقِّ قَلِيلٌ وَ اللَّسَانُ عَنِ الصِّدْقِ كَلِيلٌ وَ اللَّأَرْمُ لِلْحَقِّ ذَلِيلٌ. أَهْلُهُ مُعْتَكِفُونَ عَلَى الْعَصِيَّانِ مُصْطَلِحُونَ عَلَى الْإِدْهَانِ فَتَاهُمْ عَارِمٌ وَ شَائِيَهُمْ آثِمٌ وَ عَالِمُهُمْ مُنَافِقٌ وَ قَارِنُهُمْ مُمَازِقٌ لَا يُعْظِمُ صَغِيرَهُمْ كَبِيرَهُمْ وَ لَا يَعُولُ غَنِيَهُمْ فَقِيرَهُمْ.

زبان پاره‌ای است از انسان، اگر آدمی را یارای سخن گفتن نباشد، زبان او را سخنگو نکند و سخن به زبان مهلت درنگ ندهد. همانا ما امیران سخن می‌باشیم، درخت سخن در ما ریشه دوانده، و شاخه‌های

آن بر ما سایه افکنده است. خدا شما را رحمت کند، بدانید که همانا شما در روزگاری هستید که گوینده حق اندک، و زبان از راستگویی عاجز، و حق طلبان بی ارزشند. مردم گرفتار گناه، و به سازشکاری هم-داستانند. جوانانشان بد اخلاق، و پیرمردانشان گنه‌کار، و عالیشان دو رو، و نزدیکان‌شان سود جوینده، نه خردسالانشان بزرگان را احترام می‌کنند و نه توانگران‌شان دست مستمندان را می‌گیرند. (شیروانی، ۱۳۹۰)

مفاهیم کلیدی خطبه عبارتند از: لسان، بضعة، انسان، قول، نطق، مهلت، امراء کلام، عروق، غصون، زمان، حق، قلیل، صدق، کلیل، لازم، ذلیل، اهل، معتکف، عصیان، مصطلح، ادهان، فتی، عارم، شائب، آثم، عالم، منافق، قارن، ماذق، عظم، صغیر، کبیر، عول، غنی، فقیر. در معنای لغات فوق بنا بر کتب لغت و شروح نهج البلاغه این معانی ذکر شده است: زبان، قطعه هر چیزی، انسان، سخن، گفتار (کلام)، مهلت، فرمانروایان سخن، ریشه‌ها، شاخه‌ها، حق، اندک (کم)، راستی، عاجز (درمانده)، خوار و کم ارزش، مردم یک دوره، اتفاق کردن، همدمی یا همداستانی، سازش و مدهانه، جوان، تندخو و سرکش، پیر، گناهکار، دانشمند، ریاکار و دورو (ن.ک: فراهیدی، ۱۴۱۰ق: ۱۵۴/۲؛ ابن فارس، ۱۴۰۴ق: ۶۰/۱ و ۱۲۱/۵؛ و ۲۹۲/۴؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق: ۳۳۹/۱۰-۳۴۰؛ و ۵۹۲/۱۱؛ ابن میثم، ۱۴۲۰: ۱۰۲/۴؛ هاشمی خوئی، ۱۴۰۰ق: ۳۲/۱۵؛ عبده، بی تا: ۲۵۴/۲؛ صبحی صالح، ۱۳۷۴ش: ۲۵۴/۱).

در سند این خطبه نقل شده که این کلام را امیرمؤمنان علیه السلام در حادثه‌ای که ایجاب می‌کرد چنین سخنی را بیان کند، ذکر فرمود و آن اینکه به خواهرزاده‌اش جعدة بن حبیره مخدومی (مادرش ام هانئ بنت ابی طالب) دستور داد برای مردم خطبه‌ای بخواند. او به منبر رفت؛ ولی ابهت حضرت و جمعیت او را گرفت و نتوانست سخن بگوید و از منبر پایین آمد. امیرمؤمنان شخصاً بر منبر قرار گرفت و خطبه طولانی بیان فرمود که سید رضی بخش کوچکی از آن را در اینجا آورده است (ابن ابی‌الحدید، ۱۳۳۷: ۱۳/۱۳؛ هاشمی خوئی، ۱۴۰۰: ۳۲/۱۵؛ شوشتری، ۱۴۱۸ق: ۴۰۳/۳؛ حسینی خطیب، ۱۳۶۷: ۱۶۸/۳). کلینی نیز در روضه کافی و آمدی در غررالحکم با تفاوتی آن را آورده اند، زمخشری نیز در جلد اول کتاب ربيع البرار بخشی از آن را ذکر کرده است. (زمخشری، ۱۴۱۲: ۸۰؛ حسینی خطیب، ۱۳۶۷: ۱۶۸/۳).

(خطبه/۲۳۳) نهج البلاغه که با سخنی درباره جایگاه «لسان» آغاز می‌شود، از جمله سخنان عمیق و چندلایه امیرالمؤمنین (ع) است که نه تنها از نظر اجتماعی و اخلاقی غنی است، بلکه شاهدهی روشن بر ساختار گفتمانی و آگاهی ایشان از شرایط فرهنگی - سیاسی دوره خلافت خود محسوب می‌شود. در این خطبه، امام (ع) پس از تأکید بر این حقیقت که «زبان پاره‌ای از انسان است»، به این نکته ظریف اشاره می‌کند که قدرت سخن گفتن، همیشه به معنای رهایی از ناتوانی نیست؛ بلکه گاهی سکوت اجباری، گاهی هم سکوت حکیمانه است. ایشان می‌فرمایند: «فَلَا يُسْعِدُهُ الْقَوْلُ إِذَا امْتَنَعَ، وَلَا يُمَهِّلُهُ التَّطَقُّلُ إِذَا اتَّسَعَ». این عبارت دو لایه معنایی دارد: از یک سو، عدم امکان بیان حق حتی در صورت حضور زبان، نوعی بدبختی است؛ از سوی دیگر، فرصت سخن گفتن، همیشه فرصتی برای اظهار حقیقت نیست، مگر اینکه آزادی واقعی بیان وجود داشته باشد.

سپس امام (ع) با گفتن: «إِنَّا لَأَمْرَاءُ الْكَلَامِ، وَفِينَا تَنْشَيْتُ غُرُوقَهُ، وَعَالَيْنَا تَهْدَلْتُ غُصُونُهُ»، هم خویشتن را و هم جامعه گویندگان حق را به عنوان مرکز فرهنگ سخن و حقیقت معرفی می‌کند. این تعبیر، علاوه بر بلاغت بالای آن، نشان‌دهنده هویت گفتمانی اهل بیت (ع) است: آنها نه تنها سخن می‌گویند، بلکه ریشه‌های سخن در وجودشان نهفته و ثمرات آن بر سر دیگران می‌بارد.

در بخش بعدی، امام (ع) با نگاهی تلخ و واقع‌بینانه به زمانه، ویژگی‌های دوره خود را با این عنوان معرفی می‌کند: «زمانی که گوینده حق اندک، زبان از راستگویی درمانده، و حق‌طلبان خوار و بی‌ارزش هستند». این سه ویژگی کم‌بودن گویندگان حق، عاجز بودن زبان از راستگویی، و ذلت حق‌طلبان در ترکیبی کامل، تصویری از بحران گفتمان در جامعه پساپیامبری ارائه می‌دهد؛ جامعه‌ای که در آن:

- گناه معمول شده است: «مُعْتَكِفُونَ عَلَى الْعِصْيَانِ»،
 - هم‌داستانی بر سر سازش و مدهائنه رواج یافته است: «مُصْطَلِحُونَ عَلَى الْإِدْهَانِ»،
 - جوانان بد اخلاق و پیران گناهکارند: «فَتَاهُمْ غَارِمٌ وَ شَائِبُهُمْ آتِمٌ»،
 - عالمان دورو و ریاکار و نزدیکان سودجو هستند: «وَعَالِيَهُمْ مُنَافِقٌ وَ قَارِنُهُمْ مُمَازِقٌ»،
 - و احترام به پیر و یاری به فقیر از میان رفته است: «لَا يُعْظَمُ صَغِيرُهُمْ كَبِيرُهُمْ وَ لَا يُعُولُ غَنِيُهُمْ فَقِيرُهُمْ».
- این تحلیل اجتماعی، نه یک انتقاد کلی، بلکه یک تشخیص دقیق از وضعیت فرهنگی - سیاسی آن عصر است. امام (ع) با این خطبه، نه تنها از فساد جامعه خبر می‌دهد، بلکه ریشه گفتمانی فساد را در انحراف زبان از حقیقت جستجو می‌کند. نکته بسیار مهم اینجاست که ساختار ادبی و واژگان مورد استفاده در این خطبه از قبیل: «غُرُوقُ الْكَلَامِ»، «غُصُونُ الْكَلَامِ»، «لِسَانٌ عَنِ الصِّدْقِ كَلِيلٌ» نشان می‌دهد که امام (ع) در انتخاب کلمات، هم‌زمان با استفاده از عناصر زبان پرکاربرد عرب جاهلی و اولیه اسلامی، در حال بازتعریف معناهای آن‌هاست. مثلاً: «کلیل» که در لغت به معنای «کُند» یا «درمانده» است، در اینجا به معنای ناکارآمدی راهبردی زبان در گفتن حق است؛ «مُمَازِقٌ» که به معنای سودجو یا فرصت‌طلب است، تصویری از کسانی را باز می‌کند که در هر گفتمانی، به دنبال منفعت شخصی هستند.
- این امر نشان می‌دهد که سبک گفتمانی امام (ع) کاملاً با شرایط زمانه‌اش هم‌آهنگ بوده، اما هم‌زمان، فراتر از آن شرایط، یک الگوی اخلاقی - گفتمانی ارائه می‌دهد که همچنان کاربرد امروزی دارد. شارحان نهج البلاغه از قبیل ابن میثم، ابن ابی الحدید، عبده، صبحی صالح، و هاشمی خوئی بیشتر بر معانی لغوی و اخلاقی و تاریخی کلمات تمرکز کرده، و کمتر به بُعد گفتمان‌شناختی و موقعیت‌یابی ادبی سخنان امام (ع) توجه کرده‌اند، با این حال، اگر به سندیت این خطبه توجه کنیم، یعنی آنکه امام (ع) پس از اینکه جَعَدَهُ نتوانست در منبر سخن بگوید، خود بر منبر رفت و این سخنان را گفت، روشن می‌شود که این خطبه، پاسخی عملی به بحران سکوت و ناتوانی در بیان حق است. امام (ع) نشان می‌دهد که اگر زبان از سخن گفتن باز می‌ایستد، جای آن را سکوت حکیمانه نمی‌گیرد، بلکه سخن جریان‌یافته حق، جایگزین آن می‌شود. به همین دلیل، (خطبه/۲۳۳) نه تنها یک سخن اخلاقی، بلکه یک عمل سیاسی - گفتمانی است که در برابر گفتمان ظلم و فساد، با گفتمان حق، پاسخ می‌دهد.

۲-۲. سطح تفسیر: تبیین بافتاری خطبه/۲۳۳ بر اساس کلان‌گفتمان‌های زمانه

در چارچوب نظری تحلیل گفتمان انتقادی، متن یک واحد منزوی و انتزاعی نیست، بلکه بازتابی از عمل اجتماعی و مناسبات قدرت در زمانه صدور آن است. بر این مبنا، شالوده ساختاری (خطبه/۲۳۳)، رابطه‌ای دیالکتیکی با صورت‌بندی‌های گفتمانی، چالش‌های سیاسی و بافتار موقعیتی عصر خلافت امیرالمؤمنین (ع) دارد. تغییر سبک بیانی و انتخاب شبکه واژگانی خاص از سوی امام (ع) در این خطبه، واکنشی راهبردی به انحرافات حاکم بر عرف جامعه و پاسخ به بحران‌های گفتمانی زمانه است. این رویکرد مانع از ورود به مباحث حاشیه‌ای و تک‌ساحتی تاریخی شده و امکان فهم درست کلام امام (ع) را در بستر بافتار موقعیتی فراهم می‌سازد.

۲-۲-۱. کلان‌گفتمان کنش‌گری زبانی و اندیشه‌گانی

بررسی خطبه‌های نهج‌البلاغه نشان می‌دهد که زبان (کلام) و کارکرد اجتماعی آن، یکی از اصلی‌ترین میدان‌های منازعه گفتمانی در آن عصر بوده است. در نظام اندیشگی امام (ع)، زبان صرفاً ابزار انتقال معنا نیست، بلکه شاخص فرهنگی و عمل توأمان اجتماعی است؛ چنان‌که می‌فرماید: «الْمَرْءُ مَخْبُوءٌ تَحْتَ لِسَانِهِ؛ انسان در زیر زبان خود پنهان است» (حکمت/۱۴۸).

این گزاره نشان می‌دهد که تحولات پرشتاب سیاسی پس از پیامبر (ص)، منجر به شکل‌گیری یک بحران هویت زبانی شده بود که در آن، کاربست ناروای کلام، فتنه‌های ساختاری را بازتولید می‌کرد. از این رو، امام (ع) در کلان‌گفتمان خود، تقوای کارکردی را به انضباط زبانی مشروط ساخته و می‌فرماید: «وَاللَّهِ مَا أَرَى تَقْوَى تَنْفَعُ عَبْدًا حَتَّى يَخْرُجَ لِسَانُهُ؛ به خدا سوگند، پرهیزکاری را ندیده‌ام که تقوا برای او سودمند باشد مگر آن که زبان خویش را حفظ کرده بود» (خطبه/۱۷۶).

ارزیابی تاریخی - گفتمانی متن نهج‌البلاغه اثبات می‌کند که در عصر خلافت امام (ع)، جبهه معارض از طریق کنش‌گری زبانی تقابلی مانند شبهه‌افکنی، اعتراض و داوری‌های شتاب‌زده، اقتدار مشروع حاکمیت را هدف قرار داده بود. جدول زیر، گونه‌شناسی کنش‌های زبانی جبهه معارض و پاسخ‌های گفتمانی امام (ع) را تبیین می‌کند:

جدول ۱. گونه‌شناسی تقابل‌های گفتمانی و کارکردهای زبانی در عصر خلافت

نشانی متن	کنش زبانی جبهه معارض / بافتار موقعیتی	پاسخ و راهبرد گفتمانی امیرالمؤمنین (ع)	دلالت گفتمان‌شناختی متن
خطبه/۱۹	اعتراض و تخطئه سیاسی توسط اشعث بن قیس «این سخن به زیان توست»	«أَيُّدْرِيكَ مَا عَلَيَّ مِمَّا لِي...» (توبیخ و افشای نفاق ریشه‌ای مخاطب)	نشان‌دهنده ناآگاهی مردم از حساسیت شرایط جامعه و گستاخی جریان‌های نفاق در داخل حکومت امام علی (ع)
خطبه/۴۰	مغالطه گفتمانی خوارج با شعار ایدئولوژیک «لَا حُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ»	«كَلِمَةُ حَقٍّ يُرَادُ بِهَا بَاطِلٌ...» (افشای فرآیند تحریف معنایی و تقلب واژگانی)	نشان دادن سوءاستفاده از شعارهای دینی برای فریب مردم و ایجاد آشوب در جامعه

خطبه/۷۵	اتهام افکنی و جنگ روانی رسانه‌ای بنی‌امیه در ماجرای قتل عثمان	«أَوْ لَمْ يَنْهَ بَنِي أُمَيَّةَ عِلْمُهَا بِي عَنْ قَرْفِي...» (ارجاع به پیشینه تزلزل‌ناپذیر حق‌طلبی امام)	استفاده از حربه تهمت و شایعه برای بدنام کردن و از بین بردن مقبولیت حاکم عادل
خطبه/۱۲۱	ایجاد شبهه و تردید در مشروعیت تصمیمات امام پس از ماجرای حکمیت صَفِّین	«هَذَا جَزَاءُ مَنْ تَرَكَ الْعُقْدَةَ... بِمَنْ وَ إِلَى مَنْ؟» (تبیین پیامدهای عهدشکنی عمومی)	آشکار کردن سستی روحی مردم کوفه و نداشتن اراده محکم برای دفاع از حق

تحلیل فراوانی صیغه‌های کلامی در نهج‌البلاغه نشان می‌دهد که تعبیر «زبان» در بافتار جامعه کوفه، کارکردهای چندگانه‌ای یافته بود؛ این کارکردها در قالب پرسش‌های شبهه‌افکنانه (خطب/۱۶۲، ۱۶۸، ۱۷۹)، اعتراضات ساختارشکنانه (خطب/۱۲۲، ۲۰۹)، شکواییه‌های حاکمیتی (خطب/۲۵، ۱۲۶، ۱۸۰)، افشاگری علیه کانون‌های ثروت و قدرت (نامه‌های/۷، ۱۰، ۱۷، ۲۸) و روشنگری‌های نظری (خطب/۱۲۷، ۱۳۴، ۱۹۲) بازتولید می‌شدند. تقاطعات زبانی در این متون مبین آن است که امام (ع) با کاربرست قاعده «سخن تا نگفته‌ای در بند توست...» (حکمت/۳۸۱)، در پی مهار گفتمانی این افسارگسیختگی کلامی بوده است.

۲-۲-۲. نشانه‌شناسی انحراف و تضاد دانش / رفتار

یکی دیگر از جلوه‌های بافتاری که به طور مستقیم در شبکه مفهومی (خطبه/۲۳۳) مانند تعبیر «عَالِمُهُمْ مُتَافِقٌ» بازتاب دارد، بحران جزمیت فکری و ظاهرگرایی منتزع از عمل است. امام (ع) با مرزبندی میان لایه‌های دانش، فروترین مرتبه‌ی علم را علم صرفاً زبانی و برترین آن را علم تجسم‌یافته در رفتار معرفی می‌کند: «أَوْضَعُ الْعِلْمَ مَا وَقَفَ عَلَى اللِّسَانِ وَ أَرْفَعُهُ مَا ظَهَرَ فِي الْجَوَارِحِ وَ الْأَرْكَانِ» (حکمت/۹۲).

این رویکرد نشانه‌شناختی، مستند به توصیفات مکرری است که امام (ع) از ساختار طبقاتی و فرهنگی جامعه ارائه می‌دهد. تحلیل موازی متون همسو، گزاره‌های زیر را به عنوان شواهد واضح این واژگونی ارزشی و انحراف جمعی اثبات می‌کند:

استحاله نخبگان (عالم‌نمایان): امام (ع) در (خطبه/۸۷) به تحلیل هویت کسانی می‌پردازد که نام عالم را بر خود می‌نهند، اما در عمل، دانشمندان گمراه‌کننده هستند. همچنین در (خطبه/۱۱۰) و (حکمت/۱۰۷)، خطر عالمان غافل که علم‌شان هیچ سود کارکردی برای هدایت جامعه ندارد را به عنوان کانون‌های تولید نفاق تبیین می‌کند.

غفلت‌زدگی نظام‌مند: در (خطبه/۱۱۳)، ساختار روانی جامعه‌ای را نکوهش می‌کند که در عین آگاهی صوری، دچار غفلت رفتاری شده و به سمت سازش با باطل حرکت می‌کنند.

وارونگی ساختار خردمندی: در (حکمت‌های/۴۰، ۴۱ و ۷۱)، شاخص‌های خردمندی را از لفاظی‌های زبانی جدا کرده و کمال عقل را در پناه انضباط کلامی و صیانت از مرزهای حق می‌داند.

بنابراین، پیوند بافتاری این متون آشکار می‌سازد که تعبیری همچون «مُصْطَلِحُونَ عَلَى الْأُدْهَانِ» یعنی هم‌داستانی بر سر سازش‌کاری، در (خطبه/۲۳۳)، انتزاعی نیستند؛ بلکه این عبارات، برآمده از یک بستر

واقعی اجتماعی است که در آن، ارزش‌های اصیل اسلامی وارونه شده، نخبگان به نفاق روی آورده و زبان جامعه از بازگویی حقیقت لکنت گرفته است.

۳-۲. سطح تبیین: ارتقای تحلیل به سطح نظری «گفتمان تحذیر از انحراف جمعی»

در رویکرد تحلیل گفتمانی، پس از توصیف ساختار زبانی، نوبت به سطح تبیین می‌رسد. اگرچه (خطبه/۲۳۳) در بافتار موقعیتی کوفه (پس از حادثه لکنت زبانی جعه بن حبیبره) صادر شده و (خطبه/۱۰۸) معطوف به پیش‌بینی فتنه‌های ساختاری بنی‌امیه است، اما هر دو متن دال‌های زبانی هم‌سویی هستند که حول یک دال مرکزی به نام «گفتمان تحذیر از انحراف جمعی» معنا می‌یابند. در این سطح نظری، امیرالمؤمنین (ع) جامعه را نه به عنوان مهره‌های پراکنده، بلکه به عنوان یک ساختار گفتمانی منجمد در باطل واکاوی می‌کند؛ ساختاری که در آن، انحراف جمعی از استحاله کارکرد زبان و رواج مدهانه (سازش‌کاری ساختاری) آغاز می‌شود. امام (ع) هشدار می‌دهد که وقتی مفاهیم ارزشی واژگون شوند، جامعه پس‌پایامبری دچار زوال اخلاقی نظام‌مند می‌گردد.

برای ارائه شواهد متقن متنی و تبیین دقیق این انسجام نظری، جدول زیر شبکه واژگان کلیدی مشترک، متناظر و متفاوت را بین (خطبه/۲۳۳) و (خطبه/۱۰۸) به تصویر می‌کشد تا پیوند گفتمانی این دو متن به وضوح نمایان شود:

جدول ۲. تحلیل تطبیقی و شبکه‌ی واژگان کلیدی مشترک/متفاوت در خطبه‌های ۲۳۳ و ۱۰۸ نهج البلاغه

شاخص و کلان‌مفهوم گفتمانی	اژگان و شواهد کلیدی در خطبه/۲۳۳ واژگان و شواهد کلیدی در خطبه/۱۰۸	واژگان و شواهد کلیدی در خطبه/۲۳۳ واژگان و شواهد کلیدی در خطبه/۱۰۸	اژگان و شواهد کلیدی در خطبه/۲۳۳ واژگان و شواهد کلیدی در خطبه/۱۰۸
بحران کارکرد زبانی و صداقت	اللِّسَانُ عَنِ الصِّدْقِ كَلِيلٌ	أَلْقَانِلُ فِيهِ بِالْحَقِّ قَلِيلٌ غَارَ الصِّدْقُ وَ فَاضَ الْكَذِبُ اسْتُعْمِلَتِ الْمَوَدَّةُ بِاللِّسَانِ	هر دو خطبه بر انحراف ساختاری کارکرد زبان دلالت دارند؛ زبان از ابزار حقیقت‌گویی به ابزار نفاق، دروغ و دوستی‌های ظاهری و زبانی استحاله یافته است.
انزوای جبهه حق	الْأَلَزَمُ لِلْحَقِّ ذَلِيلٌ	قَلَّتِ الدَّاعِيَةُ	در سطح نظری گفتمان تحذیر، خروجی انحراف جمعی، حاشیه نشینی، ذلت اجتماعی و اقلیت ساختاری ملازمان و دعوت‌کنندگان به حق است.
نهادینه‌شدن نفاق و سازش‌کاری	عَالِمُهُمْ مُنَافِقٌ مُصْطَلِحُونَ عَلَى الْإِذْهَانِ	تَوَاخَى النَّاسُ عَلَى الْفُجُورِ لَيْسَ الْإِسْلَامُ لَيْسَ الْقَرُّوْ مَقْلُوباً	نشان‌دهنده‌ی تبانی و توافق جمعی بر سر «مدهانه» و فجور است. نفاق تا سطح نخبگان (علما) نفوذ کرده و دینداری

پوسته و وارونه شده است.			
انحراف جمعی ساختار تربیتی را نابود می‌کند؛ جوان که باید مظهر پویایی باشد طغیان‌گر (عارم) می‌شود و پیر، گناهکار است و انسان‌ها گرگ یکدیگر می‌شوند.	كَانَ الْوَلَدُ غِيْطًا كَانَ أَهْلُ ذَلِكَ الزَّمَانِ ذُنَابًا	فَتَاهُمْ عَارِمٌ شَائِبُهُمْ آئِمٌ	گسست روابط و اخلاق نسلی
بازتولید روابط طبقاتی جاهلی؛ در اثر انحراف جمعی، همبستگی ایمانی فروپاشیده، فقرا در حاشیه جامعه محو شده (اموات) و ثروتمندان از دستگیری آنان دریغ می‌کنند.	أَوْسَاطُهُ أَكْالًا فَقَرَاؤُهُ أَمْوَاتًا	لَا يَعُولُ غَنِيُّهُمْ فَقِيرُهُمْ لَا يُعْطَمُ صَغِيرُهُمْ كَبِيرُهُمْ	گسست تکافل و عدالت اجتماعی
خطبه ۲۳۳ بر «مرجعیت گفتمانی اهل بیت» در پاسخ به لکنت زبانی جعده تاکید دارد، اما خطبه ۱۰۸ بر «هجوم و صولت ساختار حاکمیت طاغوت (بنی‌امیه)» تمرکز می‌کند.	ظَمَّتِ الطَّاعِيَةُ صَالَ الدَّهْرُ صِيَالِ السَّيِّعِ	إِنَّا لَأَمْرَاءُ الْكَلَامِ عُرُوفُهُ / غُصُونُهُ	تمایز و تفاوت بافتاری (موقعیت متنی)

تحلیل این شبکه واژگانی نشان می‌دهد که تفاوت خطبه‌ها صرفاً در سطح بافت خرد تاریخی و تمایزهای جزئی کلمات است، مانند تمرکز بر اقتدار کلامی خاندان پیامبر در (خطبه/ ۲۳۳) در برابر توصیف سلطه وحشیانه امویان در (خطبه/ ۱۰۸)؛ اما در نگاه کلان نظری، هر دو خطبه ساختار یکسانی از یک جامعه در حال سقوط را ترسیم می‌کنند. امام (ع) در این سطح نظری، با بازتعریف استعاره کلمات و آشکارسازی پیوند پنهان میان نفاق عالمان، طغیان جوانان و فقر مستمندان، گفتمان تحذیر/ انحراف جمعی را به عنوان یک الگوی تحلیلی فراتاریخی برای بیداری جامعه در برابر فتنه‌ها ارائه می‌دهد.

۳. تحلیل هم‌فراوانی واژگان دو خطبه

اگرچه در نگاه نخست، واژگان خاص (خطبه/ ۲۳۳) مانند مُنَافِق، مُنَافِق، مُصْطَلِح و إِدْهَان به صورت املایی عیناً در (خطبه/ ۱۰۸) تکرار نشده‌اند، اما تحلیل توزیع کمی دال‌های متناظر و سنجش پیوند معنایی میان آن‌ها در کلان متن نهج‌البلاغه، یک هم‌فراوانی مفهومی نظام‌مند را اثبات می‌کند که دلالت بر یگانگی هسته نظری هر دو خطبه دارد.

۱. تحلیل هم‌فراوانی کمی «مُصْطَلِحُونَ عَلَى الْإِدْهَانِ» (خطبه/ ۲۳۳) با «تَوَاحَى النَّاسُ عَلَى الْفُجُورِ» (خطبه/ ۱۰۸):

در (خطبه/ ۲۳۳)، ترکیب واژگانی مُصْطَلِح (از ریشه صلح به معنای توافق و هم‌داستانی) با واژه إِدْهَان (سازش‌کاری بر سر باطل) هم‌فراوانی دارد. این زوج واژگانی دقیقاً معادل و متناظر کمی و معنایی با

ترکیب تَوَاحِی (از ریشه اخوت به معنای عقد برادری و توافق نظام‌مند) و فُجُور (گناه ساختاری) در (خطبه/۱۰۸) است. فرمول زبانی هر دو گزاره بر پایه تجمع ساختاریافته جامعه بر یک ضد/ارزش استوار است.

۲. تحلیل هم‌فراوانی «عَالِمُهُمْ مُنَافِقٌ» (خطبه/۲۳۳) با «لَيْسَ الْإِسْلَامُ لُبْسَ الْقُرُوْ مُقْلُوبًا» (خطبه/۱۰۸):
واژه مُنَافِق در (خطبه/۲۳۳) با دالِ عَالِم جفت شده است تا اوج واژگونی نقش نخبگان را نشان دهد. این گزاره در تحلیل کمی - معنایی، هم‌فراوانی شدیدی با استعاره کلیدی (خطبه/۱۰۸) یعنی «پوشیدن پوستین وارونه‌ی اسلام» دارد. نفاق عَالِم در (خطبه/۲۳۳) مابه‌ازای عینی همان اسلامی است که در (خطبه/۱۰۸) به صورت وارونه بازنمایی می‌شود؛ زیرا نفاق نخبگان علمی، اصلی‌ترین ابزار کارکردی برای وارونه جلوه دادن پوسته و هسته دین در جامعه است.

۳. تحلیل هم‌فراوانی «قَارِنُهُمْ مُمَازِقٌ» (خطبه/۲۳۳) با «إِسْتُعْمِلَتِ الْمَوَدَّةُ بِاللِّسَانِ وَ تَشَاجَرَ النَّاسُ بِالْقُلُوبِ» (خطبه/۱۰۸):

واژه‌ی مُمَازِق (سودجویی و دوستی آمیخته به نفاق) از ریشه «مذق»، نشان‌دهنده گسست پیوندهای قلبی و رواج تَمَلُّق زبانی است. این دالِ واژگانی در (خطبه/۱۰۸) با بسط زبانی دقیق‌تری به صورت یک گزاره ترکیبی تبیین شده است. بررسی لایه‌های معنایی نشان می‌دهد کلمه‌ی مُمَازِق (به معنی دوست دورو)، شکل فشرده‌شده همان مفهومی است که در (خطبه/۱۰۸) به صورت دوقطبی دوستی در زبان و دشمنی در دل بازگو شده است.

این سنجش کمی و مفهومی نشان می‌دهد که ادعای مقایسه دو خطبه بر پایه شواهد محکم زبانی استوار است. امام (ع) در (خطبه/۲۳۳) با کاربست واژگان مُنَافِق، مُمَازِق، مُصْطَلِح، إِذْهَانَ نشانه‌های انحراف را کدگذاری کرده و در (خطبه/۱۰۸) با باز کردن همین کدهای واژگانی، همان شبکه معنایی را بازتولید کرده است. این هم‌فراوانی و پیوند ساختاری در پیکره متن، هرگونه فرضیه درباره صرفاً اخلاقی یا بی‌ارتباط بودن این دو خطبه را رد کرده و اصالت نظری گفتمان تحذیر از انحراف جمعی را به عنوان یک ساختار منسجم اثبات می‌کند.

۴. اقتدار کلامی و مرجعیت علمی امام علیه السلام

امیرالمؤمنین (ع) در بخشی از (خطبه/۲۳۳) می‌فرماید: «وَ إِنَّا لَأُمَرَاءُ الْكَلَامِ وَ فِينَا تَنْشَيْتُ عُزُوْفُهُ وَ عَلَيْنَا تَهْدَلْتُ غُصُونُهُ؛ ما امیران سخنییم، درخت سخن در ما ریشه دوانده و شاخه‌هایش بر ما سایه افکنده است». این تعبیر زیبا نشان‌دهنده اوج تسلط بر زبان و حکمت است. شارحان نهج‌البلاغه معتقدند ضمیر «نا» (ما) در این عبارت، دو معنای مکمل دارد: نخست اشاره به شخص خود امام (ع) دارد و دوم به جایگاه کلان خاندان اهل‌بیت (ع) برمی‌گردد (ن.ک: ابن‌میثم، ۱۴۲۰: ۱۰۲/۴). وقتی عقل و روح انسان با دانش الهی رشد کند، سخن گفتن او مثل چشمه‌ای جوشان روان می‌شود (هاشمی خوئی، ۳۶/۱۵).

برای درک بهتر این جایگاه والای کلامی و معرفتی، می‌توان توصیفاتی که در سایر بخش‌های نهج‌البلاغه آمده است را در دو سطح بررسی کرد:

الف) ویژگی‌های شخص امام علی (ع) در میدان کلام و عمل

امام (ع) در مواضع مختلفی از نهج‌البلاغه، ایستادگی و روشن‌بینی خود را در روزهای سخت جامعه به تصویر می‌کشد تا الگو و حجتی برای مردم باشد. در (خطبه/۲۲) می‌فرماید: هرگز از جنگ و ضربت شمشیر نترسیده است؛ چراکه به پروردگارش یقین دارد و هیچ شک و شبهه‌ای در دینش راه نیافته است. در (خطبه/۳۷) با بیانی رسا می‌فرماید: «زمانی که دیگران سستی کردند، من برخاستم. هنگامی که همه سر در لاک خود فرو برده بودند، به میدان آمدم، آن زمان که زبان همه بسته بود، من سخن گفتم و با نور خدا گام برداشتم». در (خطبه/۸۷) یادآوری می‌کند که پرچم ایمان را در میان مردم برافراشته، با عدل خود به آن‌ها عافیت بخشیده و بر اساس قرآن و عترت عمل کرده است. همچنین در (خطبه/۱۳۹) خود را اولین کسی می‌داند که به دعوت حق پاسخ داد و از مردم می‌خواهد کلامش را به‌خاطر بسپارند.

ب) ویژگی‌ها و مرجعیت گفتمانی خاندان اهل‌بیت(ع)

تعبیر «امیران سخن»، توصیف کلان خاندان پیامبر(ص) نیز هست؛ کسانی که در تمام نهج‌البلاغه به عنوان تنها پناهگاه علمی و هدایتی امت معرفی شده‌اند (ن.ک: ابن‌میثم، ۱۰۲/۴؛ نواب لاهیجی، بی‌تا: ۲۰۵؛ مغنیه، ۱۳۵۸: ۳۴۶/۳؛ مکارم شیرازی، ۱۳۸۶ش: ۵۲۸/۸). امام در (خطبه/۲) اهل‌بیت (ع) را جایگاه اسرار خدا، معدن علم، مرجع حکمت و کوه‌های استوار دین می‌خواند که کج‌رفتاری‌ها را راست می‌کنند. در (خطبه/۱۰۹) نیز آن‌ها را درخت نبوت، محل آمد و شد فرشتگان و چشمه‌های حکمت معرفی می‌کند. در (خطبه/۴) تأکید می‌کند که مردم به وسیله اهل‌بیت از تاریکی گمراهی به سپیده‌دم صبح رسیده‌اند. همچنین در (خطبه/۹۷) به مردم سفارش می‌کند: «به دنبال اهل‌بیت بروید و پا جای پای آن‌ها بگذارید؛ اگر ایستادند بایستید و اگر حرکت کردند حرکت کنید. از آن‌ها جلو نیفتید که گمراه می‌شوید و عقب نمانید که نابود خواهید شد». در (خطبه/۸۷) عترت پیامبر را زمامداران حق و زبان‌های صدق می‌نامد. در (خطبه/۱۲۰) و (خطبه/۱۴۴) نیز تصریح می‌کند که درهای حکمت، فهم معانی کلمات و راسخان واقعی در علم، اهل‌بیت (ع) هستند و هدایت واقعی تنها از طریق آن‌ها به دست می‌آید. در نهایت در (خطبه/۲۳۹) آن‌ها را مایه حیات دانش و نابودی جهل می‌داند که نه با حق مخالفت می‌کنند و نه در آن اختلاف دارند.

بنابراین، عبارت «ما امیران سخنی» در (خطبه/۲۳۳)، یک ادعای گذرا نیست؛ بلکه ریشه در یک اصل مهم دارد اینکه در روزگاری که جامعه دچار سرگردانی فکری شده و نفاق، زبان‌ها را آلوده کرده است، تنها کلام و سیره علمی شخص امام (ع) و اهل‌بیت(ع) است که می‌تواند به عنوان شاخص و معیار، حق را به جایگاه اصلی‌اش بازگرداند و باطل را ناامید کند.

۵. بازتاب انحرافات جامعه در سخنان امام

امیرالمؤمنین (ع) در بخش دوم (خطبه/۲۳۳)، به بیان ویژگی‌های یک روزگار سخت و بحرانی می‌پردازد. هرچند برخی از شارحان نهج البلاغه این شرایط را عام دانسته و معتقدند منحصر به زمان خاصی نیست (ن.ک: ابن میثم، ۱۰۲/۴؛ مغنیه، ۳۴۷/۳)، اما بررسی نشانه‌ها حکایت از آن دارد که امام (ع) دقیقاً بافتار اجتماعی و اوضاع دگرگون‌شده دوران خلافت خود را ترسیم می‌کند: «بدانید شما در زمانه‌ای هستید که گویندگان حق در آن اندکند، زبان‌ها از گفتن سخن راست ناتوان شده و ملازمان حق بی‌مقدار گشته‌اند. مردم بر گناه کمر بسته و بر سهل‌انگاری و سازش (إدهان) اتفاق کرده‌اند. جوانشان بدخلق، سالخورده‌شان گناهکار، دانایشان منافق و گوینده‌شان تملق‌گو است...».

این تصویر دقیق از وارونگی ارزش‌ها، در بخش‌های دیگر نهج البلاغه نیز به چشم می‌خورد؛ چنان‌که در (خطبه/۴۱) می‌فرماید: مردم روزگارش نیرنگ را زیرکی می‌دانند، در (خطبه/۱۰۳) از زمانی یاد می‌کند که اسلام مانند ظرفی واژگون می‌شود و در (حکمت/۱۰۲) تأکید می‌کند روزگاری می‌رسد که در آن انسان منصف را ناتوان می‌شمارند و کمک به نیازمندان را ضرر می‌پندارند.

سنجش محتوایی (خطبه/۲۳۳) با دیگر خطبه‌های دوران خلافت (بین سال‌های ۳۵ تا ۴۰ هجری)، نشان می‌دهد که تک‌تک این توصیفات ریشه در واقعیت‌های تلخ آن دوران مانند فتنه‌ها و جنگ‌های داخلی جمل، صفین و نهروان دارد. برای مثال، امام (ع) در (خطبه/۲۰۱) صراحتاً به مردم هشدار می‌دهد که در راه هدایت از کمی رهروانش وحشت نکنید. ایشان در (خطبه/۹۷) از سستی یاران خود در برابر اهل شام گله کرده و در (خطبه/۶۹) با لحنی تند کوفیان را سرزنش می‌کند که باطل را بهتر از حق می‌شناسند و گامی برای نابودی آن برنمی‌دارند.

تعبیر «ناتوانی زبان‌ها از گفتن سخن راست» مصادیق عینی در آن عصر داشت؛ مانند (خطبه/۸۴) که امام دنیاپرستی و فراموشی آخرت را عامل حق‌ستیزی عمروعاص می‌داند. همچنین در (خطبه/۲۱۶) اشاره می‌کند که وقتی مردم به تملق و چاپلوسی عادت کنند، شنیدن حق و عدالت بر آن‌ها سنگین می‌شود و در نتیجه، عمل به آن نیز دشوار خواهد شد.

فساد اقتصادی، ضعف ایمان و وسوسه‌های فریبکارانه‌ی شام باعث شده بود جامعه به سمت سازش با باطل حرکت کند. امام (ع) در خطبه‌های متعددی (مانند خطب/۲۷، ۲۹، ۳۴، ۳۹، ۹۷ و ۱۰۶) از ترجیح دادن رفاه و آسایش بر جهاد و سکوت در برابر ستم به‌شدت انتقاد کرده است. همچنین تغییر اخلاق نسلی جامعه (بدخلقی جوانان و نفاق دانایان) دقیقاً مشابه همان توصیفی است که امام در (خطبه/۱۳) پس از غائله جمل در نکوهش جریان نفاق فرمود: «خُلُق و خوی شما پست، عهدتان سست و دیتان منافقانه است».

۶. انطباق مفاهیم و واژگان خطبه ۲۳۳ با خطبه ۱۰۸

ادبیات و واژگان به کار رفته در (خطبه/۲۳۳)، بیشترین شباهت ساختاری و مفهومی را با (خطبه/۱۰۸)

دارد. برای اثبات این همبستگی گفتمانی، با مقایسه‌ی دو متن می‌توان فرآیند استحاله و وارونگی ارزش‌ها را در چند شاخص اصلی رهگیری کرد.

امام (ع) در (خطبه/۲۳۳) می‌فرماید: «جوانشان بدخلق و سالخورده‌شان گناهکار است». دقیقاً همین فرآیند در (خطبه/۱۰۸) با واژگانی موازی بیان شده است: «فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ، كَانَ الْوَلَدُ غَيِّطًا.. وَ كَانَ أَهْلُ ذَلِكَ الزَّمَانِ ذُنَابًا وَ سَلَاطِينُهُ سِبَاعًا: فرزند، خشم پدر را برانگیزد.. مردم آن زمان گرگ و حاکمانشان درنده شوند».

در (خطبه/۲۳۳)، فراوانی اهل حق رو به کاهش است «گویندگان حق اندکند». در (خطبه/۱۰۸) نیز همین ساختار معنایی با بسط کلامی بیشتری تکرار می‌شود: «فَعِنْدَ ذَلِكَ أَخَذَ الْبَاطِلُ مَآخِذَهُ وَ رَكِبَ الْجَهْلُ مَرَآكِبَهُ: باطل بر جای خود استوار گردد.. و دعوت‌کننده به حق اندک شود».

در (خطبه/۲۳۳)، امام اوضاع فرهنگی را با کلمات کلیدی «عَالِمُهُمْ مُنَافِقٌ» (دانایشان منافق) و «مُضْطَلَّحُونَ عَلَى الْإِذْهَانِ» (هم‌داستانی بر سر سازش‌کاری) توصیف می‌کند. بررسی تطبیقی نشان می‌دهد که این کلمات، صورت فشرده‌شده و گزیده همان فرآیندی هستند که در (خطبه/۱۰۸) به لایه‌های رفتاری جامعه باز می‌شود؛ آنجا که می‌فرماید: «وَ تَحَابُّوا عَلَى الْكُذِبِ وَ تَبَاغَضُوا عَلَى الصِّدْقِ: مردم بر مبنای دروغ به یکدیگر محبت می‌ورزند.. و پاکدامنی مایه شگفتی می‌شود».

در (خطبه/۲۳۳) در قالب توصیف رفتاری «گوینده‌شان تملق‌گو است» خود را نشان می‌دهد. این مفهوم فشرده، در (خطبه/۱۰۸) کاملاً باز شده و به صورت قطب‌بندی «مودت لسان / تشاجر قلوب» (دوستی با زبان و دشمنی در دل‌ها) تبیین می‌گردد: «وَ اسْتُعْمِلَتِ الْمَوَدَّةُ بِاللِّسَانِ وَ تَشَاجَرَ النَّاسُ بِالْقُلُوبِ، وَ صَارَ الْفُسُوقُ نَسَبًا وَ الْعَفَافُ عَجَبًا، وَ لَيْسَ الْإِسْلَامُ لَيْسَ الْقُرُوقُ مَقْلُوبًا: مردم در زبان دوستی نشان می‌دهند و در دل دشمنی می‌کنند.. و در نهایت، اسلام را مانند پوستین وارونه می‌پوشند».

بنابراین، شباهت‌های متنی و هم‌فراوانی واژگانی میان این دو خطبه اثبات می‌کند که (خطبه/۲۳۳) بازتابی عینی از همان کلان‌گفتمان هشداردهنده‌ای است که در (خطبه/۱۰۸) به اوج خود می‌رسد؛ گفتمانی که هدفش بیدار کردن جامعه‌ای بود که نخبگانش به نفاق روی آورده و توده‌های مردمش به جای ایستادگی در کنار حق، به سازش‌کاری و سکوت تن داده بودند.

۷. نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با بررسی روشمند (خطبه/۲۳۳) نهج‌البلاغه و سنجش آن با بافتار تاریخی و دیگر خطبه‌های دوران خلافت امیرالمؤمنین (ع)، به نتایج زیر دست یافته است:

۱. تحلیل (خطبه/۲۳۳) نشان می‌دهد که سخنان امام (ع) یک موعظه انتزاعی و عمومی نیست؛ بلکه ساختار زبانی و بیانی این خطبه، واکنشی مستقیم و راهبردی به انحرافات فکری، اجتماعی و سیاسی حاکم بر عصر خلافت (بین سال‌های ۳۵ تا ۴۰ هجری) است.

۲. بررسی متون همسو اثبات می‌کند که در آن دوران، زبان از کارکرد اصلی خود خارج شده و به ابزاری برای فتنه‌انگیزی، شایعه‌پراکنی و اعتراضات گستاخانه علیه حاکمیت عادلانه تبدیل شده بود. تأکید فراوان امام بر مهار زبان، پاسخی به این افسارگسیختگی کلامی در جامعه بود.
۳. نمونه‌هایی مانند شعار خوارج (لا حکم إلا لله) نشان می‌دهد که جریان‌های معارض و منافقان داخلی، با فرآیند سوءاستفاده از مفاهیم مقدس، از شعارهای خوب دین بهره می‌بردند تا به کارهای نادرست خود ظاهری مشروع بدهند و در جامعه آشوب ایجاد کنند.
۴. تحلیل خطبه‌های مربوط به بنی‌امیه و ماجرای قتل عثمان آشکار می‌کند که جبهه دشمن از شایعه و تهمت به عنوان یک ابزار رسانه‌ای کارآمد برای بدنام کردن، مشروعیت‌زدایی و از بین بردن مقبولیت کارگزار و حاکم عادل استفاده می‌کرده است.
۵. ارزیابی پاسخ‌های امام به اعتراضات یارانش پس از ماجرای حکمیت، نشان‌دهنده ناآگاهی مردم از حساسیت شرایط جامعه، روحیه ضعیف و دوپهلوی آن‌ها و در نهایت، نداشتن اراده‌ای محکم و استوار برای ایستادگی در راه حق بود.
۶. کلیدواژه‌هایی چون «عَالِمُهُمْ مُنَافِقٌ» و «مُصْطَلِحُونَ عَلَى الْإِدْهَانِ» در (خطبه/۲۳۳)، نشان‌دهنده یک انحراف جمعی است که در آن، ظاهرگرایی جایگزین حقیقت دین شده، نخبگان به دنیاپرستی و نفاق روی آورده و توده‌های مردم بر سر سازش کاری و سکوت در برابر باطل هم‌داستان شده بودند.
۷. انطباق نشانه‌شناختی و زبانی مانند توصیف واژگون شدن اسلام، تغییرات اخلاقی نسل‌ها و مفهوم تقابل زبان و دل، اثبات می‌کند که (خطبه/۲۳۳) پیوندی وثیق با (خطبه/۱۰۸) دارد. در این فضای تیره، امام (ع) اقتدار کلامی و مرجعیت علمی خاندان رسالت را به عنوان تنها راه نجات و پشتوانه اصلی برای بیداری جامعه و تحذیر از انحراف معرفی می‌کند.

منابع

- ابن‌ابی‌الحدید، عزالدین (۱۳۳۷ش). شرح نهج‌البلاغه، قم: کتابخانه عمومی آیت‌الله مرعشی نجفی.
- ابن‌فارس، احمد بن زکریا (۱۳۹۹ق). معجم مقاییس اللغة، بیروت: دارالفکر.
- ابن‌میثم، کمال‌الدین میثم بن علی (۱۴۲۰). شرح نهج‌البلاغه، بیروت: دارالفتن.
- ابن‌منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴). لسان العرب، بیروت: دار صادر.
- امین‌ناجی، محمد مهدی و جعفری، سید محمد مهدی و ربانی‌خواه، احمد (۱۳۹۷). شاخصه‌های زبان عرفی نهج‌البلاغه، مجله علوم حدیث، سال بیست و وسم، شماره دوم، ۱۹۷-۱۶۶.
- حسینی خطیب، سید عبدالزهراء (۱۳۶۷ق). مصادر نهج‌البلاغه و آسانیده، بیروت: دارالزهراء.
- زمخشری، محمود بن عمر (۱۴۱۲). ربیع‌الابرار و نصوص الاخبار، بیروت: دار العلمی للمطبوعات.
- سید رضی، محمد بن حسین (۱۴۳۴ق). نهج‌البلاغه، قم: مؤسسة النشر الإسلامی.
- شوشتری، محمد تقی (۱۴۱۸ق). بهج‌الصباغة فی شرح نهج‌البلاغه، تهران: نشر امیر کبیر.
- شیروانی، علی (۱۳۹۰ش). ترجمه نهج‌البلاغه، قم: دفتر نشر معارف.

- صبحی صالح (۱۴۲۵). *نهج البلاغه*، بیروت: دارالکتب اللبنانی، القاهرة: دار الكتاب المصری.
- ----- (۱۳۷۴ش). *نهج البلاغه*، بیروت: دارالکتب الإسلامی.
- عبده، محمد (بی تا). *شرح نهج البلاغه*، قاهره: مطبعة الاستقامة.
- فرکلاف، نورمن (۱۳۷۹). *تحلیل گفتمان انتقادی*، ترجمه: فاطمه شایسته پیران و دیگران، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه ها.
- قرانی سلطان آبادی، احمد (۱۳۹۷). *بازشناسی سطوح گفتمانی در نهج البلاغه*، پژوهشنامه نهج البلاغه، سال ۶، ش ۲۱، ۱-۱۹.
- مغنیه، محمد جواد (۱۳۵۸)، *فی ظلال نهج البلاغه*، بیروت: دار العلم للملایین.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۶ش)، *پیام امام*، تهران: دار الکتب الإسلامیة.
- نواب لاهیجی، محمدباقر (بی تا) *شرح نهج البلاغه*، تهران: اخوان کتابچی.
- هاشمی خوئی، میرزا حبیب الله (۱۴۰۰ق)، *منهاج البراعة فی شرح نهج البلاغه*، تحقیق: ابراهیم میانجی، تهران: مکتبه الإسلامیة.
- Fairclough, Norman (1992). *Discourse and Social Change*, Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*, London: Longman.
- Fairclough, Norman (2010). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language* (2nd ed.), London: Routledge.